

**ОСНОВНІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ
ЗАГОЛОВОЧНОГО КОМПЛЕКСУ ХРОНІКАЛЬНОГО ПОВІДОМЛЕННЯ
(на матеріалах інформаційних передач першої програми
національної радіокомпанії України)**

**Майя Нагорняк
(Київ, Україна)**

У статті аналізуються заголовочні комплекси хронікальних повідомлень інформаційних програм, які звучали в ефірі першого каналу Національної радіокомпанії України; визначаються головні чинники, які впливають на ефективність заголовочного комплексу хронікального повідомлення.

Ключові слова: *заголовочний комплекс, хронікальне повідомлення, ефективність заголовочного комплексу, інформаційна програма, інформаційне мовлення, перша програма Національної радіокомпанії України (НРКУ).*

В статье анализируются заглавные комплексы хроникальных извещений информационных программ, которые звучали в эфире первого канала Национальной радиокompании Украины; определяются основные факторы, которые влияют на эффективность заглавного комплекса хроникального извещения.

Ключевые слова: *заглавный комплекс, хроникальное извещение, эффективность заглавного комплекса, информационная программа, информационная речь, первая программа Национальной радиокompании Украины (НРКУ).*

The heading complexes of reports of chronicles of the informative programs which sounded in first channel of National broadcasting company of Ukraine are analysed in the article; main factors which influence on the efficiency of heading complex of chronicle report are determined.

Key words: *heading complex, chronicle report, efficiency of heading complex, informative program, informative broadcasting, first program of National broadcasting company of Ukraine (NRCU).*

Актуальність дослідження. В умовах поглиблення демократичних процесів України першорядного значення набуває процес об'єктивного та неупередженого інформування громадян про найважливіші події в різних сферах суспільного життя. Власне, не можна не погодитися з тим фактом, що наприкінці ХХ – початку ХХІ століття чітко спостерігається суттєве зростання кількості інформаційних потреб, запитів громадян, розширення їх інформаційних інтересів. Нагальна необхідність володіти збалансованою інформацією серед людей, юридичних осіб, державних інституцій була та залишається однією з визначальних характеристик розвитку Української держави 90–х років минулого століття та перших десяти років ХХІ століття.

Інформування громадян здійснюється системою засобів масової комунікації, до якої належать аудіовізуальні, інші електронні та друковані ЗМК. Як відомо, аудіовізуальними є радіо та телебачення. Після проголошення незалежності України провідну роль у наданні громадянам збалансованої інформації відіграла та відіграє Національна радіокомпанія України (НРКУ). Вона є найдоступнішим і найпотужнішим засобом масової комунікації України впродовж усього пострадянського періоду.

Основою концепції інформаційного мовлення НРКУ є наступне – інформування громадян має здійснюватися на основі довірливого, невимушеного, дружнього

спілкування. Таке мовлення-спілкування переслідує мету встановити якомога тісніший зв'язок з аудиторією.

Але задля встановлення максимального рівня довіри під час спілкування зі слухацькою аудиторією, поліпшення сприймання інформаційних програм радіослухачами, формування індивідуального образу, стилю новин Національного радіо, варто дослідити питання того, якими є заголовочні комплекси хронікальних повідомлень, що лунають в ефірі першої програми НРКУ. Інакше кажучи, потрібно вивчити, що являє собою перше речення новини, якою мірою воно є сутнісно новим, інформативним, конструктивним. Тому авторка статті ставить собі за мету докладно проаналізувати заголовочні комплекси хронікальних повідомлень інформаційних програм, які звучали в ефірі першого каналу Національної радіокомпанії України; визначити головні чинники, які впливають на ефективність заголовочного комплексу хронікального повідомлення; подати рекомендації щодо модернізації заголовочного комплексу новини та збільшення довіри слухачів до слова, мовленого в ефірі журналістами інформаційних програм Національної радіокомпанії України.

Аналіз останніх досліджень. Аналізуючи стан наукової розробленості проблеми, зазначу, що чимало уваги присвятили згаданим питанням вітчизняні дослідники радіожурналістики – Віктор Миронченко, Володимир Олійник, Микола Прокопенко, Василь Лизанчук, Олесь Гоян, Юрій Єлісєвєнко, Віктор Набрусєко, Олена Зелінченко та деякі інші. Серед російських учених проблему ефективності хронікальних повідомлень в інформаційних програмах на радіо вивчали Енвер Багіров, Всеволод Ружников, Олександр Шерель, Георгій Кузнецов, Павло Гуревич, Владислав Смирнов, Сергій Корконосєнко, Людмила Болотова та чимало інших. Американські та європейські дослідники – Стівен Мітчєл, Ендрю Бойд, Квінсі Маккой – опосередковано здійснювали вивчення зазначеного питання.

Виклад основного матеріалу. *Об'єктом* дослідження є хронікальні повідомлення інформаційних програм, які лунали в ефірі першої програми Національної радіокомпанії України. *Предметом* – заголовочний комплекс (перше речення або перша фраза) хронікальних повідомлень інформаційних передач першої програми НРКУ.

Унаслідок суспільно-політичних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ століття, національне інформаційне радіомовлення як складова засобів масової комунікації зазнало суттєвих трансформацій. Серед найвагоміших змін засадничих положень інформаційного мовлення НРКУ потрібно звернути особливу увагу на перехід мовлення від агітації та пропаганди вигідних владі фактів до об'єктивної та чесної подачі інформації, а також досягнення принципу збалансованості, поступовий відхід від цензури та інше.

Подальший розвиток незалежної України розширили право людей отримувати об'єктивну та неупереджену інформацію про події у державі та поза її межами. Слухачка аудиторія першої програми Національного радіо прагнула та прагне скористатися правом діставати якісну інформацію.

Основною формою подачі інформації в новинних передачах на радіо та, зокрема, на Національному радіо є хронікальне повідомлення. Зауважу, що на деяких комерційних радіостанціях та у закордонних радіопредставництвах хронікальне повідомлення називають вісткою. То що ж являє собою цей тип короткого текстового повідомлення. Хронікальне повідомлення констатує суспільно вагомі події, воно має подавати відповіді на запитання: хто?, що?, де?, коли? З таких повідомлень радіослухачі дістають стислу інформацію про перебіг найпомітніших подій внутрішнього та зовнішнього життя України. Недарма відомий дослідник радіожурналістики Віктор Миронченко наголошує, що за допомогою хронікальних повідомлень здійснюється запис історичних подій у часовій послідовності, вони – невід'ємна складова частина літопису сучасності [3, с. 243].

Цей тип коротких текстових повідомлень складається, здебільшого, з кількох рядків. Себто до хронікального повідомлення входить лише одне-два коротких речення.

Віктор Миронченко зауважує, що в таких рамках автор не має можливості розкрити причину появи нових фактів, широко висвітлити їх, належним чином оцінити та прокоментувати. Проте, за його словами, це не вада хронікального повідомлення, а його природа [3, с. 244].

У хронікальних повідомленнях знаходить своє відображення повне розмаїття тем. Ось кілька прикладів подібних повідомлень.

- Володимир Литвин просить Бюджетний комітет Парламенту розглянути пропозиції Кабінету Міністрів щодо основних напрямків бюджетної політики на 2010 рік. За словами Голови Верховної Ради, відповідні пропозиції Кабміну надійшли в парламент.

- Питання про можливе створення нової коаліції між блоком Юлії Тимошенко і Партією регіонів буде обговорюватися сьогодні ввечері під час засідання ради коаліції. Про це заявив голова фракції "НУ–НС" Микола Мартиненко в кулуарах парламенту.

- Міністерство транспорту і зв'язку має намір створити незалежний орган з розслідування транспортних подій. Про це повідомила прес-служба Мінтрансзв'язку з посиланням на першого заступника міністра транспорту і зв'язку Володимира Работнева.

- США прагнуть мати з Китаєм такі ж тісні відносини, як і зі своїми європейськими союзниками. Про це заявив міністр фінансів США Тімоті Гейтнер під час візиту до Пекіна.

- ООН вважає можливим повернення міжнародних гуманітарних організацій до суданської провінції Дарфур. Заступник Генерального секретаря ООН Джон Голмс заявив, що суданська влада не заперечує проти роботи в Дарфурі гуманітарних місій.

- Львівський гросмейстер Василь Іванчук переміг у матчі у швидкі шахи найсильнішого чеського шахіста Давида Навару. Суперники зіграли у Празі вісім партій, в яких Василь Іванчук здобув чотири перемоги, тричі зіграв унічию і лише одного разу програв.

Як бачимо, хронікальне повідомлення являє собою по суті заголовочний комплекс (або заголовок) і його стислу розшифровку (або підзаголовок).

У межах цієї статті проведений контент-аналіз хронікальних повідомлень інформаційних передач, які вийшли в ефір на першій програмі Національної радіокомпанії України. Всього проаналізовано 130 таких повідомлень. Вони звучали в інформаційних випусках у другій половині травня 2009 року. Контент-аналіз дозволив виявити наступне.

По-перше, заголовочні комплекси хронікальних повідомлень у переважній більшості не відображають сутнісно нове, вони містять загальні відомості, які ні про що не говорять слухачеві. Подібні заголовки радше нагадують протокольний звіт. Приміром, такий заголовочний комплекс «Євросоюз проводить сьогодні у Празі переговори між Європою, Близьким Сходом та Середньою Азією щодо співпраці в енергетичній галузі та транспортній сфері». Про що може дізнатися радіослухач, слухаючи подібне? Звісно, ні про що, адже щодня в світі відбувається сила-силенна зустрічей, переговорів, круглих столів такого штибу. Заголовочний комплекс мав би містити принципово нову, сутнісну інформацію, яка подавала б відповіді на запитання – які саме питання співпраці в енергетичній та транспортній галузях розглядатимуться, які документи планується підписати, які очікуються заяви з боку представників Євросоюзу тощо. Наведу ще кілька прикладів беззмистовних заголовків хронікального повідомлення: «В Україні з офіційним візитом перебуває Президент Фінляндії Тар'ї Галонен», «Голова Верховної Ради Володимир Литвин закликає народних депутатів працювати не за політичним замовленням та вимагає від них конструктивної роботи», «Віце-президент Сполучених Штатів Джо Байден вирушив з візитом до Балканських країн», «В Україні стартує інформаційний проект Євросоюзу «Діяльність засобів масової інформації: поширення присутності ЄС у регіоні, застосування європейського інструменту сусідства та партнерства» та інші.

Вочевидь, причиною пустопорожніх заголовків хронікальних повідомлень є лінкватість та інертність радіожурналістів. Адже задля того, щоб вловити в інформації сутнісно нове, змістовне, конструктивне, над нею необхідно ретельно попрацювати – кілька разів переглянути всі відомості з приводу певної події, які є, зіставити їх, проаналізувати, виокремити найголовніше, знайти важливі нюанси та подробиці і таке інше. У цьому зв'язку актуальною є думка російських журналістикознавців Людмили Болотової, Георгія Кузнецова, Владислава Смирнова та Олександра Шереля про те, що хоч радіоповідомлення являє собою невеликий текст, ця мала форма вимагає ґрунтовної підготовки, уміння та досвіду журналіста. За їх словами, оскільки виражальні засоби радіожурналістики використовуються у цьому випадку мінімально, особливого значення набувають тут мова, стиль та інтонація голосу, який звучить [6, 192].

По-друге, якраз мова і стиль заголовочного комплексу хронікальних повідомлень в інформаційних передачах НРКУ є дуже далекою від стандартів інформаційного радіомовлення. Згідно із ними, перше речення має бути максимально стислим, чітким і складатися не менше як із 8-10 слів. Проведений конвент-аналіз засвідчив, що 80 відсотків заголовків містять від 13 до 35 слів (!). Звертаю увагу на своєрідного рекордсмена серед заголовочних комплексів, речення якого складається із 35 слів: «За результатами саміту «Китай – ЄС», який має відбутися у Празі, сторони можуть підписати 4-5 документів, у тому числі угоду про створення в Пекіні Центру підтримки середнього та малого бізнесу ЄС на території Китаю». Вкотре можна запитати, що ж слухач запам'ятає із такого потоку слів?! Добре, якщо хоча б власну назву – Китай. Відредагувавши заголовок, отримуємо таке: «Угоду про створення Центру підтримки середнього та малого бізнесу планують підписати на саміті «Китай – ЄС». До вашої уваги ще приклад довжелезного заголовку хронікального повідомлення: «Верховна Рада України ухвалила постанову, якою передбачається звернутися до Уряду про відсторонення міністра внутрішніх справ Юрія Луценка від виконання службових обов'язків на час розслідування інциденту, що стався 4 травня в аеропорту Франкфурта». Після редагування отримуємо такий варіант: «Верховна Рада просить уряд відсторонити Юрія Луценка від виконання службових обов'язків до розслідування інциденту у Франкфурті». Наголошу, що обидва відредаговані заголовки містять більше класичних 8–10 слів, однак, вони є цілком придатними для передачі по радіо. Інакше кажучи, скореговані заголовки набули радійного вигляду.

Не можна не помітити, що серед 130 заголовків хронікальних повідомлень трапляються поодинокі випадки дотримання канонів інформаційного радіомовлення. Наведу їх: «Оспіваний львівський «старенький трамвай» відсвяткував своє 115-річчя», «Автомобільні гіганти «Порше» та «Фольцваген» оголосили про своє об'єднання», «Грузія безповоротно вийшла зі Співдружності Незалежних Держав», «На Кубі зафіксовано перший випадок зараження людини вірусом грипу «А» та інші.

Тому, зважаючи на означене вище, радіожурналістам потрібно прагнути до стислості, компактності та лаконічності під час формулювання заготовочних комплексів. Але при цьому, наголошує дослідник Василь Лизанчук, лаконізм не повинен спричинити одноманітність викладу матеріалу. На думку вченого, потрібно завжди творчо підходити до підготовки хронікального повідомлення. Це означає, що його потрібно будувати так, щоб не створювати передумов для варіантного розуміння, різнойменного тлумачення події [2, 240]. І це є надзвичайно важливим, бо в хронікальному повідомленні немає подробиць, нюансів події, вона не деталізується, не піддається оцінкам. Солідарний із паном Лизанчуком американський дослідник Мітчел Стівенс. Він говорить, що речення – це головні складові сюжету, тож проявом відповідальності журналіста є дотримання у них зрозумілості й стислості. На думку вченого, характеристикою досвідченого журналіста новин є вміння викладати думку чітко та лаконічно [8, 70]. Такі уміння стануть журналістам радіо, а надто тим, хто працює в редакціях новин, у великій нагоді, оскільки незаперечним є те, що журналістика – це, передовсім, комунікативні процеси – діалогічні або полілогічні. До речі, Василь Лизанчук слушно зазначає, що будь-яка радіопередача –

це діалог, навіть тоді, коли кореспондент перед мікрофоном один, без співбесідника. За словами вченого, він (кореспондент – **Авт.**) веде діалог зі слухачем. І від того, наскільки він уміло його веде, наскільки зуміє почути запитання, що виникають у свого небаченого і нечутного співбесідника, відповісти на них, протягнути між ним і собою емоційну ниточку, пише вчений, залежить успіх того діалогу, тобто сприйняття радіоматеріалу [2, 115].

По-третє, у заголовочних комплексах хронікальних повідомлень помітно накопичення складних для вимови слів, складних синтаксичних конструкцій, які утруднюють сприймання інформації слухачами. Читаючи такі заголовки, не відразу й зрозумієш, про що мова. Тим часом Василь Лизанчук звертає увагу на те, що репортер покликаний подати факт так, щоб він зацікавив найбільшу кількість радіослухачів [2, 235]. Розглянемо наступний приклад заголовка: «Народний Союз Наша Україна» має намір розглянути на з'їзді 27 червня питання про можливість виключення зі своїх лав деяких членів партії». Цей заголовочний комплекс є сухим, протокольним, офіційним. Як зробити так, щоб він заграв, себто, як полегшити сприймання його слухачами. Після редагування отримуємо наступний варіант: «На з'їзді 27 червня «Народний Союз Наша Україна», ймовірно, виключить з партії окремих її членів». Як бачимо, заголовок скоротився практично вдвоє, став простішим, легшим, компактнішим для сприймання та запам'ятовування споживачами інформації. Звертаємо увагу ще на один приклад заголовка: «Згідно з рішенням Президента Віктора Ющенка, у Головному управлінні СБУ в Криму створюється спеціальний слідчий підрозділ, який займатиметься розслідуванням злочинів проти кримських татар у роки депортації 1944 року». У цьому випадку маємо ускладнене вставною конструкцією складнопідрядне речення, яке аж ніяк не полегшує сприймання інформації слухачами. Спростивши заголовок, вийшло таке: «У Головному управлінні СБУ Криму створюється спецпідрозділ з розслідування злочинів проти депортованих у 1944 році кримських татар». Решту інформації можна винести в підзаголовок. Зверніть увагу – першочерговий заголовок містив тавтологію – слідчий підрозділ з розслідування. У відредагованому заголовку ми упустили слово «слідчий» та утворили складноскорочений іменник «спецпідрозділ».

Кожна людина хоче бути поінформованою щодо подій, явищ, процесів, тенденцій країни, в якій вона живе. І це абсолютно закономірно. Поінформованість більшість громадян вважають цінністю, престижністю, навіть елітністю, бо хто володіє інформацією, той володіє світом. Тому першочерговим завданням для репортерів радіо є створення таких новин і, зокрема, заголовків, які б з першого слова приваблювали слухачську аудиторію.

Серед основних чинників, які впливають на ефективність заголовочного комплексу хронікального повідомлення, вирізняємо наступні.

1. Заголовок мусить відображати сутнісно нове, в жодному разі не містити загальних відомостей, які ні про що не говорять слухачеві, дратують його. В радійній практиці напрацювалася така настанова – якщо нічого винести в заголовок хроніки, то й новини як такої немає, не потрібно її готувати, висмоктуючи з пальця сенсацію.

2. Заголовок має бути точним, бездоказовим. Кожне висловлювання, ім'я, прізвище, дату, вік, адресу, посаду, цитату не можна перекручувати, прикрашати, довільно змінювати. Недарма Василь Лизанчук наголошує, що готуючи радіоповідомлення, нічого не можна брати на віру, потрібно застосовувати перехресний спосіб перевірки фактів, бо й авторитетна людина, яка повідомила про подію, не застрахована від помилки [2, с. 238].

3. Заголовок має бути збалансованим. Таким він вважається у тому разі, якщо кореспондент висвітлює подію з врахуванням усіх фактів, що є дотичними до неї.

4. Мова та стиль заголовочного комплексу повинні бути простими та легкими для сприймання пересічними громадянами. Слід за будь-яку ціну уникати складних синтаксичних конструкцій, непростих для вимови слів, не зловживати словами

іншомовного походження, абрєвіатурами, розлогими власними назвами, віддієслівними іменниками тощо. Недопустимо, щоб кількість слів у заголовку доходила до 15–35.

5. Заголовок хроніки повинен відразу задовольняти людський інтерес. Тому завжди потрібно пам'ятати, яке велике смислове навантаження несе в собі перше речення, перша фраза новини. У заголовок потрібно виносити найвагоміше, найцікавіше в повідомленні. І це найвагоміше та найцікавіше слід сформулювати таким чином, щоб перше речення було коротким і компактним, наче постріл. Лише в такому випадку слухач зацікавиться новиною, в нього з'явиться бажання слухати її далі. Інакше дії людини біля приймача відомі – вона миттєво перемикається на другу радіостанцію.

6. Надзвичайно велике значення має інтонаційно-тембральна забарвленість голосу, з якою читають заголовок хронікального повідомлення. Як відомо, темп вимови (начитування) новинного повідомлення має бути пришвидшеним. Учений Юрій Єлісовенко наголошує, що для інформаційного мовлення характерний достатньо напружений ритм, хоча, звичайно, зумовлений не тільки просодикою, а й семантичними та синтаксичними зв'язками в тексті. Тут ритмічний діапазон не є широким. За словами пана Єлісовенка, якщо його уявити у вигляді 10-ти бальної шкали, то початкові (1-2) та кінцеві (9-10) з нього майже повністю вилучено Крім того, зауважує дослідник, перевага надається низьким чоловічим і жіночим голосам з оксамитовим тембром та виразною силою голосу [1, 49]. Отже, пришвидшений, напружений темпоритм, виразна сила голосу, оксамитовий тембр диктують й відповідні інтонації. Адже, як зазначає Роман Черкашин, мовні інтонації виконують важливі функції: логічні і граматичні, образні, емоційні, стилістичні, естетичні. До речі, цей дослідник напрочуд вдало підмітив, що жива, правдива «музика» мови, її ритмомелодика стає могутнім знаряддям інтелектуального, емоційного, вольового впливу на слухача [9, с. 36-37]. Тож, під час читання заголовка важливо, щоб інтонації були внутрішньо виправданими, відповідали змісту новини, відрізнялися ледь помітним висхідним тоном, адже перше речення є своєрідною візитною карткою будь-якого повідомлення. А задля цього потрібно чітко розуміти логіку думки, мати яскраву творчу уяву, активність словесних дій. За словами Романа Черкашина, у побутовій мовній дії живі інтонації народжуються разом зі словами й фразами у нерозривній єдності внутрішнього змісту і звукової форми вислову [9, с. 37].

Проаналізувавши заголовочні комплекси хронікальних повідомлень інформаційних програм, які звучали в ефірі першого каналу Національної радіокомпанії України та визначивши головні чинники, які впливають на ефективність заголовочного комплексу хронікального повідомлення, автор дійшов наступних висновків.

По-перше, на більшості українських радіостанцій та, зокрема, на Національному радіо склався стереотип, що в заголовок хронікального повідомлення вкладають не суто головну думку, а фрази на кшталт «сьогодні у Києві відбулася прес-конференція ...», «сьогодні відбулося засідання...» тощо. Така практика сама по собі є неправильною, адже факт проходження якоїсь події ще не є приводом для новини, важливо інше – що нового є в повідомленні, які нові відомості воно містить. Ці стандарти інформаційного телерадіомовлення напрацьовані журналістами в усьому світі та давно довели свою ефективність на практиці. Отже, від стереотипів, які, до речі, склалися ще за радянських часів, необхідно відходити. Незаперечним є той факт, що саме інформаційні програми та випуски створюють обличчя радіостанції. Тому над першими фразами хронікальних повідомлень слід вдумливо працювати.

По-друге, не меншої уваги потребує й робота над мовою та стилем заголовочного комплексу хронікальних повідомлень в інформаційних передачах НРКУ. Задля цього варто було б організувати спеціальні тренінги, на яких піддавати ретельному аналізу найбільш вдалі та найменш вдалі заголовки новин. Вважаю, що було б непогано розробити тести, в яких репортерам потрібно обрати найоптимальніший з мовно-стилістичної точки зору заголовок новини із кількох запропонованих варіантів

По-третє, слід також надзвичайно уважно поставитися до роботи над інтонаційною ясністю розгортання думки в хронікальних повідомленнях. Така голосова підготовка має здійснюватися в навчальному процесі майбутніх журналістів, починаючи з перших тренувальних текстів – скоромовок, приказок, чистомовок, уривків віршів та прозових творів і далі тривати на всіх етапах роботи над текстом журналістських творів. Недопустимо, що програму новин на Національному радіо проводять ведучі з дитячими голосами або коли таким фахівцям не вистачає дихання після прочитаного словосполучення, а то й слова. Найгіршим є те, що серед журналістів редакції новин та й узагалі в журналістських колах утверджується думка, що вкрай недбале читання повідомлень є нормою діяльності ведучих, кореспондентів, репортерів, що подібний стиль додає їм ненав'язливості, простоти у спілкуванні зі слухачами. Але така настанова є однозначно хибною, оскільки без добре поставленого голосу, правильного дихання, чіткої артикуляції вільно почувати себе у прямому радіоефірі непросто.

За умови дотримання означених вище рекомендацій цілком реально зробити так, щоб заголовочні комплекси хронікальних повідомлень інформаційних програм НРКУ стали інформативними, сутнісними, цікавими та стислими, отже, ефективними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єлісовенко Ю.П. Інтонаційна диференційованість інформаційного, аналітичного та художньо-публіцистичного теле-, радіомовлення // Вісник Київського національного університету ім.Тараса Шевченка. – Журналістика. – 2006. – № 14. – С.47–50.
2. Лизанчук В.В. Основи радіожурналістики: Підручник. – К.: Знання, 2006. – 628 с. + компакт-диск.
3. Миронченко В.Я. Основи інформаційного радіомовлення: Підручник для студ. унів спец. «Журналістика» / Інститут змісту і методів навчання; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: 1996. – 438 с.
4. Набруско В.І. Працює в повний голос – голос Українського радіо // Журналіст України. – 2004. – № 4–5. – С.43–47.
5. Набруско В. Чи стане Україна господарем у власному інформаційному просторі? // Дзеркало тижня. – 2008. – 13 вересня. – № 34 (713). – С. 19.
6. Радіожурналістика: Учебник / Под.ред. А.А.Шереля. – 2-е изд. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 480 с.
7. Смирнов В.В. Формы вещания. М.: Аспект Пресс, 2002. – 202 с.
8. Стівенс, Мітчел. Виробництво новин: телебачення, радіо, Інтернет / Пер. з англ. Н.Єгоровець. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 407 с.
9. Черкашин Р.О. Художнє слово на сцені: Навч. посібник. – К.: Вища шк. Головне вид-во, 1989. – 327 с.
10. www.nrscu.gov.ua